

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-87>

УДК 930.253:94(477)“1939/1945”

Шалашна Н.М., Дегтяр К.О.

Донбаський державний педагогічний університет

ЗМІСТОВНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація. Аналізуються можливості застосування нових методологічних підходів до оновлення змісту викладання тематики Другої світової війни у вищій школі. Визначено вузлові питання історії України у Другій світовій війні, виклад яких потребує змістовного оновлення, та встановлено причини необхідності цього оновлення. Проаналізовано сучасні методологічні підходи дослідження історії. Запропоновано в якості методологічних підходів принцип антропологізації історичного знання, виклад історії як об'єднання макроісторії з мікроісторією, принцип історії повсякденності. Спроектовано очікувані результати застосування вказаних методологічних підходів для вирішення актуальних питань навчально-виховного процесу у вищій школі. Здійснено аналіз сучасного змістовного наповнення курсу історії України у вищій школі та запропоновано можливі шляхи його вдосконалення. Визначено в якості перспективи подальших досліджень розробку конкретних методичних прийомів оновлення змісту освіти.

Ключові слова: історія України, вища школа, навчально-виховний процес, зміст викладання, Друга світова війна.

Shalashna Nataliia, Dehtyar Kateryna

Donbass State Pedagogical University

CONTENTS ASPECTS OF TEACHING HISTORY OF THE SECOND WORLD WAR IN HIGHER SCHOOL

Summary. The article analyzes the current state of the content of The Second World War topics in the course of the modern higher school. The basis of the study were the works of Y. Shapoval, T. Snyder, V. Grinevich, O. Shevel, N. Yakovenko, N. Mogilner, O. Udod. Were analyzed the features of perception of the events of World War II by Ukrainian society nowadays and the impact of these events on the national history. The necessity of methodological updating of the content of teaching is proved and concrete approaches to its updating are suggested. It has been found that the content of teaching of this topic requires for a major update in accordance with the requirements of modern society. The directions of this update are identified and specific methodological approaches are proposed. The most promising methodological approaches are the principle of anthropologization of historical knowledge, the combination of micro history with macro history, the history of everyday life. The most important components of the topic that need updating are highlighted and the reasons for their change are substantiated. The need to create a paradigm of a unifying national history is emphasized in the present day. The main purpose of updating the content of teaching the theme of World War II is to emphasize the subjectivity of the Ukrainian people in the historical process and the need to form a conscious attitude to the national past among young people. Parallels are drawn between updating the content of teaching World War II history and solving many of the problems of modern society. It has been found that the proposed methodological approaches are opening the prospect of a significant improvement in the quality of assimilation of actual material and enhancement of educational motivation. Possibilities of new methodological approaches for improvement of educational process are analyzed. It is determined that their application opens new opportunities for patriotic education and formation of active citizenship. It is noted that updating the content of coverage of the theme of World War II will have a positive impact on the formation of students' outlook, the development of universal values, patriotism and awareness of the war as a personal tragedy.

Keywords: Ukrainian History, higher school, educational process, content of teaching, The Second World War.

Постановка проблеми. Головним завданням курсу національної історії у вищій школі є формування у молоді усвідомлення себе як активного суб'єкта історичного процесу. Сучасне суспільство з усіма його різноманітними викликами переносить акценти вищої освіти із здобуття певної суми знань і навичок на формування структурованого розуміння себе як учасника історії в контексті історії свого народу та своєї держави як частини світової історії. Майбутній фахівець зобов'язаний усвідомлено використовувати досвід минулого в розбудові власного суспільства. Відповідно перед історичним знанням постають нові вимоги до змісту навчального матеріалу, який пропонується студентам. Це стосується всього навчального курсу, але перш за все вивчення переломних подій, які визначали майбутнє народів світу і продовжу-

ють зберігати актуальність до сьогодні. Однією з таких подій в історії людства є Друга світова війна. Переосмислення змісту викладання цієї теми та наповнення його новими смислами дасть можливість не лише актуалізувати увагу до важливих подій напередодні чергового ювілею, але й надати молоді необхідний інтелектуальний інструментарій для осмислення сучасних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія Другої світової війни як предмет викладання неодноразово досліджувалась вітчизняними та зарубіжними науковцями, зокрема, Ю. Шаповалом [5], Т. Снайдером [3], В. Гриневичем [1], О. Шепель [6]. Цими дослідниками було проаналізовано особливості сприйняття подій Другої світової війни українським суспільством на сучасному етапі та вплив цих подій на національну історію. Так само сучасні методологічні

підходи до розробки змісту викладання історії у вищій та середній школі розглядалися Н. Яковенко [7], Н. Могильнер [2], О. Удодом [4]. Було доведено необхідність методологічного оновлення змісту викладання та запропоновано конкретні підходи до його оновлення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на докладну вивченість Другої світової війни як періоду національної історії та розробленість методологічних підходів до оновлення змісту історичної освіти, конкретні завдання та способи їх вирішення щодо оновлення змістовного наповнення процесу вивчення історії Другої світової війни у вищій школі на сьогодні не вирішувались.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначити напрями оновлення змісту викладання теми «Україна у Другій світовій війні» у відповідності до проблем сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ставлячи завдання переосмислення підходів до формування змісту викладання історії Другої світової війни, необхідно виходити із розуміння комплексу соціогуманітарного знання про національну історію не лише як предмету наукового осмислення, а насамперед як одного із засобів організації суспільної практики. В цій іпостасі історичне знання має першочергову задачу створення прийнятної для більшості суспільства узагальнюючої версії національної історії, здатної виконувати інтегративну функцію. Водночас ця версія повинна бути сумісною із системою загальнолюдських цінностей. В умовах сучасного світу це означає, що етнос та держава втрачають роль центрального суб'єкта історії, поступаючись цією роллю конкретній особистості [7]. Сучасна парадигма історіописання передбачає висвітлення історії будь-якої людської спільноти насамперед як суспільства, що складається із конкретних людей, об'єднаних певною системою цінностей.

В системі вищої освіти така зміна парадигми історіописання має вагомий виховний потенціал. Відмовляючись від викладання історії як опису розвитку держав або націй, які значною мірою є абстрактними поняттями, на користь викладання історії конкретної людини, ми надаємо історичній освіті високого морального сенсу, формуючи усвідомлення цінності точки зору іншого як способу подолати процеси конфронтації в суспільстві та акцентувати важливість взаємобогачення через спілкування. Цим же завданням слугує актуальний сьогодні методологічний підхід до висвітлення історії, який має умовну назву «історії повсякденності» [4]. Забезпечуючи увагу науковців до історії малих груп, гендерної історії, конфесійної історії, новітня історична наука формує у молодій людини усвідомлення активної участі у світових глобальних процесах.

Важливим методологічним напрямком оновлення змісту історичної освіти на сьогодні також є залучення студентської молоді до свідомої інтелектуальної роботи із узгодження історичної пам'яті різних суспільних груп, які складають українську націю, та координації різних національних історій [6]. Такий підхід дає можливість перенести увагу з протистояння на можливості співробітництва та культурного взаємобогачення. Методично цей напрям має забезпечуватись

через поєднання в змісті викладання національної історії з макроісторичними процесами і водночас із історією окремих регіонів, національних та соціальних груп. За умови такого змістовного наповнення курсу можна забезпечити розвиток спрямування студента на задачі самореалізації водночас як громадянина та носія етнічної культури, чим забезпечується успішність життєвого сценарію самоцінної особистості.

З огляду на висвітлені вище методологічні підходи історія Другої світової війни в змісті вищої історичної освіти виступає однією з ключових тем, які потребують змістовного оновлення. В історії України цей період позначений багатоплановим переплетенням протистояння світових політичних інтересів, боротьби українців за національний суверенітет, безліччю особистих трагедій. Складне сполучення суб'єктних позицій колективних та індивідуальних учасників історичного процесу визначає необхідність різних підходів до осмислення подій.

В сучасних умовах викликів глобалізованого світу розгляд національної історії без врахування широкого контексту впливів як інших країн, так і субкультур та субетносів самої нації. Врахування цих впливів забезпечується застосуванням нового методологічного підходу поєднання якомога широкого контексту цивілізаційної історії із розглядом історії малих груп [5]. Відповідно вимагає оновлення зміст опрацювання матеріалу, який стосується місця України не лише в планах воюючих сторін напередодні Другої світової війни, але й в широкому геополітичному контексті. Ця проблематика традиційно розглядається в курсі вищої школи достатньо докладно, однак насамперед з точки зору перспектив України для інших держав як території та джерела природних ресурсів. Такий контекст знижує історичну суб'єктність українського народу. Натомість в рамках вивчення цієї тематики необхідно забезпечити увагу до потреб багатьох людських спільнот, які в разі реалізації планів воюючих сторін повинні були докорінно змінити власне повсякденне життя, зректись або змінити свої ціннісні прагнення та світоглядні уявлення, іноді взагалі сенс буття як такий. Зокрема, поширення території СРСР на землі Західної України не лише означало для місцевого населення зміну політичної лояльності (або репресії в разі відмови від такої зміни), але й для багатьох груп населення призводило до втрати власної релігійної ідентичності, звичних європейських цінностей, практик інтелектуальної та мистецької діяльності, традицій суспільного життя [3]. Акцент на цій тематичі дозволить студентам усвідомити події війни водночас як цивілізаційного конфлікту та як індивідуальну й колективну трагедію багатьох людей.

Важливо акцентувати увагу в змістовному наповненні курсу на тому, що як СРСР, так і Німеччина розглядали українські землі саме як територію та джерело ресурсів, тобто в середині ХХ ст. Україна продовжувала перебувати в колоніальному статусі. Колоніальний статус України накладав свій відбиток на її соціальний, політичний та культурний розвиток [6]. Відповідно екзистенційний героїзм українським народом було виявлено в ході Другої світової війни в той момент, коли цей народ зміг заявити про себе як

про свідомий суб'єкт історичного процесу, розпочавши боротьбу за власний політичний суверенітет. Розглядаючи цю тематику, варто простежити історичні паралелі з долею інших народів, які здобували в ході Другої світової війни власну незалежність. При цьому потрібно висвітлювати об'єктивну необхідність для цих народів, як і для українського, активізувати своє політичне життя, побудувати стратегічні перспективи свого майбутнього по завершенні війни, здійснити цивілізаційний вибір. Висвітлення аналогічної політичної боротьби українського народу за свою державність в контексті загального європейського процесу дасть студентам можливість усвідомити свою націю частиною світової історії і зрозуміти всю складність політичного вибору тих часів.

В контексті вищесказаного обов'язковим змістовним компонентом викладання історії Другої світової війни виступає висвітлення ідеології та діяльності тих політичних сил, які змагались за суверенітет України. На сьогодні найбільше уваги серед цих політичних сил привертає Організація українських націоналістів, її діяльність протягом війни представлена в курсі вищої школи достатньо повно [2]. Проте з метою повністю висвітлити суб'єктний статус української політичної еліти в події війни та в боротьбі за незалежність держави, можливо, варто більше уваги приділяти і тим політичним та громадським організаціям, чий внесок не настільки вагомий, хоча все ж важливий. Крім того, необхідно підкреслювати також і наявність в українській радянській політичній еліті власних уявлень про український суверенітет і спроби його обстоювати в умовах війни. Потрібно ввести в зміст викладання розгляд витоків політичної ідеології як ОУН(б), так і ОУН(м), причини відмінностей між ними, еволюцію цієї ідеології протягом війни. За рамками курсу історії України у вищій школі, на жаль, часто залишається роль міжнародної спільноти в боротьбі ОУН та УПА за суверенітет України. Натомість висвітлення цієї тематики дасть можливість студентам правильно зрозуміти причини поразки цих національно-визвольних змагань. Водночас слід наголошувати, що незважаючи на поразку боротьби за незалежність та величезні людські втрати в Другій світовій війні, в соціокультурному сенсі можна говорити про перемогу українського народу у цій війні, оскільки значна його частина змогла ментально здолати власний колоніальний статус та вийти на суб'єктний рівень міжнародних відносин.

Безумовно важливою складовою, без якої вивчення теми «Україна у Другій світовій війні» не буде повноцінним і завершеним, є висвітлення бойових дій на території України [1]. На сьогодні при розробці змісту викладання курсу історії у вищій школі ця проблематика займає належне місце, проте варто активніше застосовувати принцип антропологізації, переносячи акцент із висвітлення ролі у військових діях великих збройних з'єднань та урядів на рівень конкретної людини та її долі у війні. З огляду на це більшої уваги заслуговують персоналії учасників бойових дій, світоглядні ідеї, з яких вони виходили у своїй діяльності, взаємозв'язки та відмінності між різними групами учасників збройних змагань. Висвітлюючи боротьбу і воїнів радянської армії,

і учасників партизанських формувань, і бійців УПА, членів радянського та націоналістичного підпілля, варто закріплювати у студентів усвідомлення, що найчастіше участь в бойових діях була наслідком усвідомленого світоглядного вибору особистості. Слід активніше використовувати історичні джерела особистісного характеру з метою підкреслити інтереси, цінності, прагнення, які спонукали людей брати участь у військових діях. Важливою складовою змістовного наповнення курсу має стати також розгляд культурних процесів, з яких розпочалося формування образу героя війни в національній пам'яті, компоненти цього образу, його виховні можливості та місце в національній міфології й масовій культурі [6]. На цьому образі та зусиллях радянської влади з його формування слід зупинитись окремо, оскільки цей образ значною мірою спотворений пропагандою. Антропологізація як методологічна вимога до формування змісту історичного знання допоможе очистити цей образ від штучних міфологем та надати йому актуального для молоді вираження.

Важливим завданням історичної освіти в цілому на сьогодні є формування об'єднуючого наративу, який би був прийнятний для всіх поколінь та регіональних спільнот сучасної України [7]. В змісті викладання історії Другої світової війни це завдання також можливо вирішити за допомогою застосування методологічного принципу антропологізації. Включення в зміст викладання якомога більш широких відомостей про українців у складі різних армій та рухів опору, насичення курсу інформації про героїчні вчинки українців з акцентом на порятунку життя іншого, самопожертви в ім'я товаришів або мирного населення, а не знищенні найбільшої кількості ворогів – такий підхід дозволить сформувати глибинне моральне несприйняття війни як способу вирішення політичних конфліктів поруч із патріотизмом. Також новим, але необхідним у змісті викладання історії війни з точки зору виховання у молоді сучасної загальнолюдської системи цінностей є висвітлення діяльності тих героїв війни, які спрямовували свої зусилля на порятунок життя інших. Особливо актуальним в цьому контексті є приділення значної уваги трагедії Голокосту [3]. Висвітлення страждань єврейського, ромського та інших народів як світової трагедії із акцентом на індивідуалізації відомостей про загиблих, а також підкреслення участі українців в порятунку цих людей є необхідним компонентом не лише змістовного наповнення курсу історії України, але й виховного процесу у вищій школі.

Одним з перспективних методологічних підходів до створення історичного знання на сьогодні є так звана історія повсякдення. Висвітлюючи повсякденні практики людського життя в умовах війни, можна вирішити важливе завдання наближення історичної події до особистості, створення на особистісному рівні відчуття залученості до історичного процесу та відповідальності за долю народу і країни [4]. Використовуючи історичні документи особистісного характеру (листи, фотографії та ін.), обов'язково варто показати специфіку окремих регіонів, по можливості залучити матеріали з родинних архівів студентів.

При цьому слід дотримуватись правила рівноцінності всіх людських спільнот та забезпечити висвітлення долі жінок, дітей, національних та релігійних спільнот, представників різних процесій в подіях війни. Власне, вивчення історії Другої світової війни своїм головним завданням має не лише закріплення історичної пам'яті про події, але насамперед забезпечення неможливості повторення цих подій в сьогоденні. Сьогодні частина України перебуває в умовах ведення військових дій та окупації. Тому сформований за радянських часів дискурс Великої Вітчизняної війни як праведної війни, яку вів СРСР проти фашизму сьогодні не лише є інформаційно та методологічно застарілим, але й загрожує ментальною конфронтацією і українським громадянам, і міжнародним відносинам між Україною та іншими країнами світу. Викладені вище методологічні підходи до оновлення змісту викладання історії Другої світової війни серед інших завдань мають забезпечити відмову від спотвореної парадигми цієї війни як подвигу штучно сконструйованого народу-переможця на користь розуміння війни як наслідку політичної недалекоглядності та злочинності, які призводять до трагедії як народів в цілому, так і конкретних особистостей і можуть бути подоланими лише за умови поєднання героїчної боротьби проти ворога із глибинним осмисленням причин війни та дотриманням цінностей милосердя і гуманізму. Пережита на особистісному, індивідуальному рівні трагедія війни повинна у молодій людини сполучатись

із навичками її інтелектуального осмислення та екзистенційного подолання через систему людських цінностей.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, запропоновані вище методологічні підходи до оновлення змісту викладання історії Другої світової війни можуть надати значно ширші можливості для вирішення цілої низки завдань навчально-виховного процесу вищої школи. Найбільші перспективи розкривають такі методологічні підходи, як антропологізація історичного знання та розгляд історії України в контексті світової історії в сполученні із увагою до історії окремих людських спільнот. Вказані підходи можуть бути застосовані для покращення якості засвоєння фактичного матеріалу, оскільки емоційність сприйняття, яку забезпечує принцип антропологізації, безумовно сприяє глибшому засвоєнню знань та посиленню навчальної мотивації. Крім того, застосування вказаних методологічних підходів до розробки змістовного наповнення висвітлення теми Другої світової війни є надзвичайно корисним з огляду на формування світогляду молоді людини, розвитку загальнолюдських цінностей, патріотизму та усвідомлення війни як персональної трагедії. Водночас акцент на суб'єктності українського народу в подіях війни, який забезпечується вказаним підходом до розробки змістовного наповнення курсу, дасть можливість підкреслити немарність тих страшних жертв, які доводиться нести народу під час війни.

Список літератури:

1. Гриневич В. Український вимір війни та пам'яті про неї. *Сучасні дискусії про Другу світову війну*. 2012. С. 50–64.
2. Могильнер М. Як писати підручник з історії: досвід і нові виклики. *Сучасні дискусії про Другу світову війну* : Зб. наук. статей. Київ, 2012. С. 190–196.
3. Снайдер Т. Криваві землі: Центрально-Східна Європа між Гітлером і Сталіним. *Сучасні дискусії про Другу світову війну* : Зб. наук. статей. Київ, 2012. С. 19–27.
4. Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям сучасної історіографії. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 6–9.
5. Шаповал Ю. Друга світова війна як предмет викладання, дослідження та суспільно-політичного інтересу. *Сучасні дискусії про Другу світову війну* : Зб. наук. статей. Київ, 2012. С. 8–19.
6. Шевель О. Чи є вихід? Війни пам'яті у пострадянській Україні в порівняльній перспективі. *Україна модерна*. 2016. № 23. С. 28–34.
7. Яковенко Н. Концепція нового підручника з української історії. *Історія України*. 2010. № 29. С. 13–19.

References:

1. Hrynevych, V. (2012). Ukrainyskyi vymir viiny ta pamiati pro nei [The Ukrainian dimension of war and the memory of it]. *Suchasni dyskusii pro Druhu svitovu viinu* [Modern discussions about the Second World War]. Kyiv : Osvita.
2. Mohylner, M. (2012). Yak pysaty pidruchnyk z istorii: dosvid i novi vyklyky [How to write of the history textbook: experience and new challenges]. *Suchasni dyskusii pro Druhu svitovu viinu* [Modern discussions about the Second World War]. Kyiv : Osvita.
3. Snaider, T. (2012). Kryvavi zemli: Tsentralno-Skhidna Yevropa mizh Hitlerom i Stalinym [Bloody earth: The Central-East Europe between Hitler and Stalin]. *Suchasni dyskusii pro Druhu svitovu viinu* [Modern discussions about the Second World War]. Kyiv : Osvita.
4. Udod, O.A. (2010). Istoriia povsiakdennosti yak providnyi napriam ukrainskoi istoriografii [The history of everyday life as a leading direction of ukrainian historiography]. *Kraieznavstvo*, vol. 3, pp. 6–9.
5. Shapoval, Yu. (2012). Druha svitova viina yak predmet vykladannia, doslidzhennia ta suspilno-politychno interesu [The Second World War as a subject of teaching, research and political interest]. *Suchasni dyskusii pro Druhu svitovu viinu* [Modern discussions about the Second World War]. Kyiv : Osvita.
6. Shevel, O. (2016). Chy ye vykhid? Viiny pamiati u postradianskii Ukraini v porivnialnii perspektyvi [Is there a way out? Memory wars in post-soviet Ukraine in comparative perspective]. *Ukraina moderna*, vol. 23, pp. 28–34.
7. Yakovenko, N. (2010). Kontseptsiiia novoho pidruchnyka z ukrainskoi istorii [Concept of the new ukrainian textbook]. *Istoriia Ukrainy*, vol. 29, pp. 13–19.